

Почетак примене и кршења међународног ратног права у Србији

УДК 341.3

Велимир Иветић, пуковник

Међународно ратно и хуманитарно право у време Првог српско-турског рата, 1876. године, заснивало се, углавном, само на два међународна документа: Првој женевској конвенцији за олакшање судбине рањених војника на бојном пољу, из 1864. године, и Петровградској декларацији о употреби експлозивних зрна у рату из 1868. године.

Полазећи од историјске грађе и веома поузданих историјских чињеница, аутор закључује да се српска војска придржавала одредаба наведених докумената, али и хуманих обичаја и традиција ратовања. Насупрот томе, турски војници су починили тешке злочине према рањеним и заробљеним војницима и српском становништву. О свему томе званични представници тадашње српске власти правовремено су прикупили и пружили доказе међународној јавности, на основу чега су добили подршку међународних чинилаца.

У чланку је први пут третирана проблематика кршења међународног ратног права код нас у наведеном периоду.

Кнежевина Србија је Прву женевску конвенцију из 1864. године (Конвенција за олакшање судбине рањених војника на бојном пољу – према српском преводу из 1876. године) прихватила 24. марта 1876. године. Швајцарски савезни савет, у име осталих држава потписница (све европске и већина америчких држава) 19. априла 1876. потврдио је ту одлуку Србије упркос противљењима Турске, која је наводила да је то њено унутрашње питање. Турска је међу првим државама прихватила и Женевску конвенцију из 1864. и Петровградску декларацију из 1868. године о употреби експлозивних зрна у рату.¹

Текстом Конвенције за олакшање судбине рањених војника на бојном пољу било је обухваћено 10 чланова, и садржавала је главна начела хуманитарног права:

¹ „Српске новине“, бр. 105, 14. мај 1876; Смиља Аврамов, *Извори ратног права*, у *Југославенска ревија за међународно право*, бр. 2, 1958, стр. 296; Радмило Јовановић, *Болесници и рањеници*, исти часопис, стр. 312–320; *Војна енциклопедија*, II издање, Београд, 1975, књ. 2. стр. 220; књ. 6. стр. 665; књ. 8. стр. 46 и књ. 10. стр. 747; Гавро Перaziћ, *Међународно ратно право*, друго доп. издање, Београд, 1986, стр. 33. Значајан је и *Нацрт Бриселске декларације о законима и обичајима рата* из 1874. године.

– рањени и болесни војници морају да се прикупе и негују без обзира на то којој војсци припадају;

– војне болнице и амбуланте проглашене су неутралним, те зараћене стране морају да их поштују и штите, као и целокупно њихово особље;

– санитетско особље не може да се зароби. Оно може наставити да обавља своје дужности и после окупације, или да се врати својој војсци;

– уведен је посебан знак распознавања: црвени крст на белом пољу (на застави или на белој повесци на руци). Међутим, Турска је током 1876. и 1877. године одбијала да користи знак црвеног крста и одабрала је црвени полумесец, који је касније постао потпуно равноправан симбол са црвеним крстом.

Предвиђено је да појединости везане за поштовање Конвенције удешавају главни команданти зараћених страна према упутствима својих влада, а сходно главним начелима Конвенције.

Конвенцију је превео, штампао и растурао Главни одбор „Друштва за приватну помоћ рањеницима и болесницима за време рата“ (Друштво црвеног крста Србије). Текст конвенције, штампан на два листа, Друштво је убацивало и у новоштампано Упутство за службу војног санитета српске народне и стајаће војске из 1876. године.² Конвенција је објављена и у „Српским новинама“ бр. 105, од 14. маја 1876. године. Министарство војно Кнежевине Србије издало је 1. децембра 1877. године Ратна правила по међународном праву, у којима је била и Наредба војног министра са објашњењима начела Женевске конвенције, коју су морали да прочитају сви припадници народне и стајаће војске.³

Кнежевина Србија објавила је рат Турској 30. јуна 1867. у складу с ратним правом, а кнез Милан Обреновић је у својој прокламацији првог дана рата (18. јуна по старом календару), поред осталог, поручио српским војницима:

„Срби војници! Ми не полазимо у овај рат гоњени чувствима мржње и дивље освете, него проникнути неопходном потребом нашом и наше браће на истоку, потребом општег мира. Поносећи се лепим посланством просвете и слободе, које вам је божјим Промислом на истоку поверено, ступајте поуздано и смело напред, подижући своје оружје само против оних, који би нам на супрот стали... Не заборављајте ни на један тренутак, да у пределима, у које идете, живе браћа ваша, која ће вас као своје избавитеље раширеним рукама дочекати. Има тамо, истина, и таких, који су нам се вером одавно отуђили, али су и они, по крви и језику права браћа наша. Ако вам се они успротиве с оружјем у руци, оружјем их сузбијајте, али чим га положи, штедите их, као и све друге противнике, и заклањајте њихов живот, њихове породице, имање и веру. То је Моја тврда воља, а вама света дужност; то ће вам набавити поштовање просвећеног света, и убедити га, да сте у њему

² У Архиву санитетске службе у Београду пронађено је наведено упутство али без уметнутог текста Женевске конвенције.

заслужили боље место. Наш је покрет чисто народан. Он мора затворити своје редове елементима социјалног преврата и верозаконог фанатизма. Ми не носимо преврат, ватру и опустошавање, но правду, ред и безбедност...“⁴

У постојећој литератури и изворима постоје подаци да се српска војска у Првом српско-турском рату придржавала одредаба Прве женевске конвенције. Поједини турски званичници признавали су да су злочине чинили само башибозуци и Черкези, али су их правдали наводним српским злочинима у почетном периоду рата, што је писало и у делу турскофилске штампе тог времена. Међутим, постоје подаци и о неколико покушаја кршења наведене конвенције у српској војсци, што су спречили официри. Најпознатији је случај генерала Михаила Глигоровича Черњајева (добрио је српско држављанство на основу Указа од 12. маја 1876. године⁵), команданта Тимочко-моравске војске, који је наредио септембра 1876. у Делиграду да се заробљени рањени турски башибозук стреља (о чему је телеграмом известио министра иностраних послова Кнежевине Србије), образлажући своју одлуку следећим речима: „... то није војник, већ један од оних зверова који су српску децу дочекивали на ханцаре, који су парали живе трудне жене, који су спаљивале живе наше рањенике“.⁶ Касније је генерал Черњајев изменио ту своју одлуку како због утицаја официра из његовог штаба, али и зато што се разљутио. Наведени башибозук је потом лечен и у пратњи најбољег болничара упућен је у болницу у Београд.

Турска војска, када је продрла у поједине делове Кнежевине Србије, није се придржавала одредаба Женевске конвенције и Петровградске декларације, нити тадашњих обичаја рата. Најтеже повреде правила међународног ратног права турска војска је починила не само убијањем него и најсуровијим масакрирањем српских рањеника,⁷ што се види и из тадашњег војног извештаја: „Да су нам рањенике кастрирали и убијали и да су у неким приликама тајни уд нашем погинулом војнику мећали у уста“.⁸ (Извештаји се односе на случајеве забележене код Вршке Чуке, Великог Извора, Књажевца, Алексинца, на Јавору код Мокре Главе и др.). Непоштовање међународног знака Црвеног крста и дејства по болницама такође је карактерисало турску војску тог времена. На пример, код Алексинца и у Зајечару је гађана болница док

³ Гавро Перазић, *исто*, стр. 33.

⁴ „Српске новине“, 20. јуни 1876, и „Исток“, бр. 67, 20. јуни 1876. године.

⁵ Војни архив (Архив Војноисторијског института, даље АВИИ), фонд Војске Краљевине Србије, Пописник бр. 1, к. 8, фас. 2, док. 46.

⁶ Владан Ђорђевић, *Српско-турски рат, успомене и белешке из 1876, 1877. и 1878. године*, књ. прва *На граници*, Београд, 1907, стр. 482 (опширније на стр. 480–483); Светозар Магдаленић, *Слике из наших ратова са Турцима и Бугарима 1876, 1877–1878. и 1885–1886. године*, прва књига *Рат са Турцима 1876. године*, Београд, 1910, стр. 122.

⁷ АВИИ, Пописник 1, к. 3, група 4, док. 4, 6 и 7; ВИИ САНУ, фонд Јована Ристића, к. 31, регистар XXV/1, инв. бр. 26/6; В. Иветић, *исто*, стр. 238, 242 и 244; „Застава“ 5 (17) октобар 1876; Мита Петровић, *Ратне белешке 1876, 1877. и 1878*, св. 1, Чачак, 1955, стр. 51.

⁸ В. Иветић, *исто*, стр. 244.

није оборена застава са знаком Црвеног крста.⁹ Такође, једно регуларно одељење турске коњице заробило је 22. августа (3. септембра) подсекретара алексиначког Црвеног крста Луку Поповића, исекли су му руку на којој је носио белу траку с црвеним крстом, а потом су га убили и ударцима јатагана исекли ознаку Црвеног крста.¹⁰

Турске јединице су користиле експлозивна зрна против српских студеничких трупа 4(16) и 6(18) октобра, о чему је расправљано на Министарском савету Србије, којем су, уз извештај начелника штаба Ибарске војске, достављена и три таква зрна. На основу тога одлучено је да се преко страних сила пошаље протест.¹¹

Свирепа насиља турске војске, односно повреде обичаја рата која се у савременом међународном праву третирају као ратни злочини, нису се на томе завршила. Злочини против цивилног становништва у појединим деловима источне Србије имали су карактеристике геноцида, о чему је сведочио и др Јован Ристић, министар иностраних дела Кнежевине Србије: „Рат који Турци воде је систематски напор на уништавању народа и рушење земље, што они чине од тренутка када су у њу упали“, или: „Земља је систематски похарана, поља опустошена, имања порушена, цела села су предата огњу, што показује да су инциденти смишљено извршени“.¹²

На деловима територије Србије кроз које је продрла турска војска села су паљена, рушена и пљачкана без војне потребе, а становништво, које није успело да побегне, иако се није одупирало, убијано је, масакрирано, сакаћено¹³ и одвођено у ропство, посебно жене и девојке, које су силоване.¹⁴ Било је и више случајева рушења, паљења и бомбардовања цркава,¹⁵ као и ископавања мртвих на гробљима,¹⁶ дејства артиљерије по колонама избеглица,¹⁷ несахрањивање погинулих, чак бацања лешева у бунаре, масовног убијања свиња,¹⁸ и друго. За наведене

⁹ В. Иветић, *исто*, стр. 246–247.

¹⁰ В. Ђорђевић, *исто*, стр. 373; В. Иветић, *исто*, стр. 247.

¹¹ *Записници седница Министарског савета Србије, 1862–1898*, Београд, 1952, стр. 235; *Записи Јеврема Грујића*, Београд, 1923, стр. 219–222 и 241.

¹² В. Иветић, *исто*, стр. 245, 246 и 237.

¹³ АС, *Збирка поклони и откупи*, к. 39, док. 170 и 183; Мемоар... В. Иветић, *исто*, стр. 237, 240, 242–247 и 251–252; Сава Грујић, *Српско-турски рат 1876–77. год., Операција Тимочко-моравске војске*, књ. II, Београд, 1901, стр. 109–110, 121, 139, 149, 153 и 156–159; Др Владан Ђорђевић, *исто*, стр. 132, 139, 213 и 373; Иван Павловић, *Грађа за историју српско-турског рата 1876. године, некоја страна дела о овом рату*, Београд, 1910, стр. 14, 15, 25 и 43; Слободан Јовановић, *Влада Милоша Обреновића*, Београд, 1926, књ. прва, стр. 332; Др Васа Чубриловић и др Владимир Ђоровић, *Србија од 1858. до 1904. године*, Београд, стр. 96; Петар Тодоровић, *Дневник једног добровољца*, Београд, 1948, стр. 28; Др Бранко Перунички, *Алексинач и околина*, Београд, 1978, стр. 92–94; Др Бранко Опачић и др Саво Скоко, *Српско-турски ратови 1876–1878*, Београд, 1981, стр. 91, 101, 176 и 178; Група аутора, *Историја српског народа*, Београд, 1981, пета књига, т. I, стр. 385.

¹⁴ Мемоар... В. Иветић, *исто*, стр. 238 и 251.

¹⁵ Мемоар... В. Иветић, *исто*, стр. 149 и 153.

¹⁶ *Српско-турски рат 1876. Ратне белешке добровољца Милутина Спасића*, Нови, Сад, 1877, стр. 54–55.

¹⁷ Мемоар... Б. Илић, *исто*, стр. 142.

¹⁸ Мемоар... В. Иветић, *исто*, стр. 238, 240, 242–244; Ч. Марјановић, *исто*, стр. 22.

злочине била је одговорна турска влада и њена регуларна војска, која је кривицу преносила на јединице башибозука и Черкеза, иако су оне биле у саставу турске војске и под командом турских официра.

Кнежевини Србији нанета је огромна штета (више од 15 милиона царских дуката), што је са доказима наведено у Мемоару о актима свирепства и варварства турске војске и башибозука за време српско-турског рата, који је Влада Кнежевине Србије предала гарантним силама на Цариградској конференцији (Мемоар је датиран 24. децембра 1876. године по старом календару).¹⁹ Штета исказана у динарима, према ондашњем курсу, износила је 205 милиона динара.²⁰

На стварању, прикупљању и коришћењу докумената о свирепостима и варварствима турске војске највише је радио др Јован Ристић. Наиме, боравећи у Главном стану српске војске, средином јула 1876. сазнаје за варварски начин ратовања турске војске²¹ и, чим се вратио у Београд, сачинио је ноту у вези са турским ратним злочинима, коју је упутио 28. јула (9. августа) страним дипломатским заступницима у Србији, а копије ноте послао је заступницима Србије у Бечу и Букурешту.²² Сутрадан, 30. јула (11. август), Ристић је послао молбу команданту Тимочко-моравске војске генералу Михаилу Глигоровичу Черњајеву у којој је, поред осталог, навео: „Но да бих још јаче могао жигосати овај вандализам турског ратовања потребно ми је да имам подробне податке о томе на коме се месту и када шта догодило, ко је шта чинио, да ли редовна турска војска или Черкези и башибозуци, која су поименице наша села попаљена и када, које су цркве бомбардоване и када, јесу ли и на ком месту Турци наше неоружане становнике убијали или у ропство одводили, на ком месту и када нису дозволили да се наши мртви саране нити су их сами покопали, где су и када наше рањенике сакатили и убијали“.²³ На основу добијених извештаја и других докумената Јован Ристић је саставио још три ноте, које је доставио страним дипломатским представницима и српским представницима у иностранству.²⁴ Такође, о томе су обавештени и страни новинари.

Штампа у Србији није до 16(28). августа објављивала вести о злочинима турске војске у Србији, већ само злочине над хришћанским живљем у Бугарској и Босни и Херцеговини. Када су се у европској штампи почеле објављивати вести и о злочинима у Србији,²⁵ о проте-

¹⁹ Ј. Грујић, *исто*, стр. 263.

²⁰ П. Опачић и С. Скоко, *исто*, стр. 176.

²¹ В. Иветић, *исто*, стр. 239.

²² *Исто*, стр. 237–238; Ј. Грујић, *Записи*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. IX, Српска краљевска академија, Прво одељење, Београд, 1923, стр. 203.

²³ В. Иветић, *исто*, стр. 240.

²⁴ *Исто*, стр. 245–247, 249 и 252.

²⁵ Румунски лист „*Românul*“ у целини је објавио прву ноту Јована Ристића од 9. августа 1876 (Милан Ванку, *Румунска јавност о Србији у источној кризи (1875–1878)*, у *Србија у завршној фази велике источне кризе (1877–1878)*, Београд, 1980, стр. 305; Загребачке „Народне новине“ бр. 150, од 4. јула 1876, писале су, поред осталог, о начину турског ратовања „којим се уништавају позадина и недужно пучанство“ (Драгутин Павличевић, *Став хрватске јавности*

стима и мерама влада појединих држава против тих злочина и друго, и када се у источној Србији стабилизовао фронт на српским положајима Соко Бања – Луково, „Српске новине“ и „Исток“, званични и једини листови у Србији у то време, почели су преносити и те вести. Тако су 4 (16). септембра у „Српским новинама“ (бр. 197) штампане и прве три ноте министра иностраних дела Србије са мањим прилагођавањем текста ради шире читалачке публике, а у „Истоку“ су објављене 8 (20) септембра (бр. 97).²⁶

Доприноси дипломатске и пропагандне активности Јована Ристића и његових сарадника, као и других српских делатника и пријатеља, били су очигледни. Осуде турских злочина над православним становништвом, посебно над Бугарима, прошириле су се и на осуде турских злочина у Србији, и уопште на злочине над хришћанима. На пример, чланак Виктора Игоа „За Србију“ („Pour la Serbie“) је 30. августа 1876. године објављен у листу „Le Rappel“. ²⁷ В. Гледстон, лидер Либералне партије Велике Британије, писао је у више наврата,²⁸ а објављене су и Адресе симпатија према српском народу, усвојене на митингу у Лондону 8. октобра.²⁹ Митинзи подршке балканским народима, поред оних организованих у Русији, одржани су у Великој Британији и Италији, а на њима је директно изражавана подршка српском народу,³⁰ итд.³¹

и штампе према Србији у доба источне кризе 1875–1878. године, у *Србија у завршној фази велике источне кризе*, стр. 184; новосадска „Застава“ пренела је прву ноту Јована Ристића из немачке штампе („Застава“, бр. 138, 10 (22) септембра 1876) и друге вести о турским злочинима из стране штампе. Прво је преносила вести прашке „Политике“ о масакрирању српских рањеника код Зајечара (извор: дописник „Политике“), затим о употреби распрскавајућих зрна (дописник „Политике“ из Параћина) итд. „Застава“ бр. 118, од 6 (18) августа, пренела је вест из „Pollitik-korespondentia“ о злочинима башибозука над српским заробљеницима на Косову и Метохији.

²⁶ „Застава“ је другу ноту објавила у бројевима 138 и 139 од 10(22) и 12(24) септембра 1876. године, а објавила је и више прилога о злочинима турске војске.

²⁷ Превод чланка Виктора Игоа објавила је „Застава“ 29(10), септембра 1876, а затим и београдски „Исток“, „Летопис Матице српске“, „Српски књижевни гласник“, бр. 29, стр. 527 и 847; „Политика“ 10. март 1996. и 29. и 30. март 1998, а изводно и 10. маја 1998. Превод је објављен и у књигама Besson Patrick и др., *Avec les Serbes, L'age d'Homme* (Лозана, 1996), и у најновијој књизи: *Савезници Срба – од Јелене Анжујске до Солжењичина* (Лозана, 1998).

²⁸ Гледстон, 10. септембра 1876. на митингу у Лондону: „...Са Србијом хоће да се поступа као са Бугарском; они који имају нужну моћ у рукама, па опет не полажу предела свирепостима, за то су одговорни“ („Српске новине“ бр. 194 од 1(13) септембра 1876).

²⁹ „Српске новине“, бр. 223, 17(29) октобар 1876, и „Застава“, 20. октобра (1. новембра 1876).

³⁰ Галети је на митингу у Напуљу, 17. септембра, проклињао варварства турске војске, „славио јунаштво српско и српски рат за ослобођење, оправдавајући владино понашање према истоме“, („Застава“, бр. 148, 28. септембар (10. октобар). Матилда Казели, поред осталог, рекла је: „Захвалимо великом песнику Виктору Игоу и славном Гледстону, који подигоше глас против нечовечности дивљака цариградских, аплаудирајмо онима, што добровољно иду да се боре за слободу и за цивилизацију, управимо поздраве српској браћи нашој и Гарибалидију, који свој снажни глас подиже са острва усамљеног у корист угњетених...“ (исто).

³¹ Било је и манифестација подршке турској политици које су организовали углавном они чиниоци који су били угрожени руском политиком (у Пољској

Владе европских држава вршиле су притисак на турску владу како би се турска војска у Србији придржавала европских обичаја хуманости и примењивала одредбе Женевске конвенције о рањеницима. Владе Велике Британије и Аустро-Угарске чиниле су то у свом и турском интересу.³² Турска влада дала је обећање да ће примењивати одредбе Женевске конвенције према Србији и да ће за то слати одговарајућа упутства.³³ Поједине државе су одредиле контролне пратиоце турских трупа у Србији (британски пратилац је имао највиши чин – генералски) а државе које нису имале такве војне опуномоћенике у Главном стану турске војске наредиле су својим конзулатима са седиштем близу бојишта да обрате пажњу на начине турског ратовања и да одмах извештавају о случајевима „свирепства и повредама народног права“.³⁴

Јован Ристић је у својим делима навео турске злочине само у оквиру своје дипломатске активности ради стицања независности Кнежевине Србије на Цариградској конференцији и Берлинском конгресу, али није описао своју зналачку и ангажовану делатност на „жигосању вандализма турског ратовања“, односно на упознавању европске јавности о „њеном (турске војске – прим. В. И.) непоштовању Женевске конвенције“.³⁵ Описујући дипломатску активност у вези са Цариградском конференцијом, објавио је целокупни политички мемоар од 24. децембра 1876 (5. јануар 1877), који је Влада Србије послала гарантним силама.³⁶ У Министарству иностраних дела Србије састављен је још један мемоар, у којем су подробно наведени злочини и штете које је турска војска начинила у Србији у току Првог српско-турског рата и Јован Ристић, прочитавши га на седници Министарског савета (влдае), предложио је да се прикључи политичком мемоару, што је и усвојено.³⁷ Мемоар о актима свирепости и варварства турске војске и башибозука за време српско-турског рата Јован Ристић је веома кратко интерпретирао,³⁸ а архивиран је у Архиву Историјског института САНУ у Београду,³⁹ и Архиву Србије.⁴⁰ Иако о другом мемоару није расправљано на Цариград-

и Мађарској) или српски противници у Хрватској, Мађарској) (на пример, расистичко писање Старчевића у „Застави“ бр. 141, од 15(27) септембра 1876).

³² Опширније: Д. Живојиновић, *Политика британске владе према Србији 1878. године у Србија у завршној фази...*, стр. 71–98 и 357–359; М. Војводић, *Србија и Аустро-Угарска у време српско-турских ратова 1876–1878* (рукопис).

³³ Британски држављанин Хенри Сандвит, с овлашћењем британског конзула у Београду, заједно с аустријским конзулом, посетио је Рифат-пашу у Видину и утицао на то да турска војска примењује Женевску конвенцију (опширније: АС, Збирка поклони и откупи, к. 39, док 173).

³⁴ „Српске новине“, бр. 180, 184 и 198.

³⁵ АС, фонд Министарства иностраних дела – Политичко одељење, 1876, фасцикла 2, П/5–III, досије 2, бр. 798; фасцикла 3, досије 1, бр. 943; В. Иветић, *исто*, стр. 240; Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије...* књ. 1, стр. 159–160 и 163).

³⁶ Ј. Ристић, *исто*, књ. 1, стр. 214–227.

³⁷ *Записници седница Министарског савета Србије 1862–1898* (приредио др Никола П. Шкерковић, Београд, 1952, стр. 259; Ј. Грујић, *Записи*, стр. 263).

³⁸ Ј. Ристић, *исто*, стр. 227–228.

³⁹ „Memoire sur les actes de cruauté et de barbarie commis par l’armée turque pendant la guerre Srbo-Turque“.

⁴⁰ АС, фонд МИД–ДО, 1876, Р₁, 1238, ф. 4, дос. II, бр. IV/127, где се налази и концепт Мемоара од 15. децембра на српском језику.

ској конференцији, на којој скоро ништа није решено, Србија је ипак имала од ње користи.⁴¹

Као представник Србије на Берлинском конгресу Јован Ристић је такође поднео мемоар 12(24) јуна 1878, у којем је, поред осталог, навео турске злочине из 1876. године, позивајући се на мемоар од 24. децембра 1876. године. Један од закључака је гласио: „... пустошења и зверства, што их је турска војска починила у оним партијама (деловима – прим. В. И.) Кнежевине, у које је могла продрети за време рата 1876, отуђила су за навек дух Народа Српског од Високе Порте“.⁴²

⁴¹ Група аутора, *Историја српског народа*, СКЗ, Београд, 1981, књ. 5, т. V, стр. 391–392.

⁴² Ј. Ристић, *исто*, књ. 2, стр. 199; *Србија 1878. документи* (приредили М. Војводић, Д. Живојиновић, А. Митровић, Р. Самарџић), Београд, 1978, стр. 447.